

Њакон др Радомир ПОПОВИЋ

ЦРКВЕНОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ ПРЕД КОСОВСКУ БИТКУ 1389. ГОДИНЕ

Две деценије пред косовску битку у српској историји веома су богате догађајима и значајним личностима. Мада има приличан број савремених извора ипак има догађаја и појава из овог врло важног периода наше историје који нису довољно познати.

Један од најважнијих догађаја који су претходили боју на Косову је свакако смена владарске династије у Србији. Након владавине око два века престала је да постоји династија Немањића тек што је недавно доживела врхунац успеха у личности цара Стефана Душана и његових непосредних претходника. Још пре тога смрт цара Душана 1355. године која је била изненадна као да је отворила и убрзала бурне догађаје који су се тих деценија догодили у историји свих балканских народа. Последњи владар Немањић, цар Стефан Урош (1355—1371) умро је крајем 1371. године а легитимни владар у матичним српским земљама након погибије краља Вукашина у битки на Марици (26. септембра 1371) је његов син Марко Мрњавчевић (у народним песмама Марко Краљевић), тада турски вазал. Међутим, познато је да великашка породица Мрњавчевића није успела да задобије поверење ни народа ни Српске државе. Чак, народно предање Мрњавчевића, краља Вукашина и брата му деспота Угљешу, осуђује као узурпаторе владарског трона иако су они погинули бранећи Немањићко наслеђе од неверника Турака. Овај податак није безначајан ако се има у виду да је и сам кнез Лазар погинуо у сукобу са неверницима: он је свети и признат је за легитимног наследника светородне династије иако није директно потицао од Немањићке лозе.

Процес разлагања српске државе у другој половини 14. века имао је неколико етапа и хронолошки је везан за смену неколико веома моћних обласних господара пошто после Душанове смрти нико није успео да у целини одржи Душанову државну творевину. Из састава српске државе најпре су врло брзо одвојене оне јужне и југоисточне области које су последње ушле у састав српске државе(1). Оне су директно гравитирале према Византији (Епир, Тесалија, јужна Албанија). У другом појасу биле су српске области које су убрзо постале турски вазали и нису биле чвршће везане за матичне српске земље. Њих су држали Мрњавчеви-

(1) Детаљно о обласним господарима после Душанове смрти, Р. Михаљчић, Крај Српског царства, Београд 1975. Исти, Lazar Hrebeljanović — Istorija — kult — predanje, Beograd 1984, са навођењем старије и најновије литературе и извора. Исти, Историја Српског народа I, Београд 1981, 566—593.

ћи и Балшићи у Зети. У Македонији су Вукашинови синови Марко и Андријаш, затим браћа Драгаш, Јован и Константин, чије области допиру на исток до Христовоља и директно су биле изложене Турцима (Христовољ је данас град Кавала у североисточној Грчкој).

У старим српским земљама у прво време се истакао као моћан обласни господар Војислав Војиновић који је владао великим простором од планине Рудника до Дрине и од области Косова до Јадранског мора. Имао је владарску титулу кнеза(2). Међутим, он је изненада умро 1363. године(3). Мрњавчевићи тек после његове смрти ступају на сцену, краљ Вукашин (краљ од 1365) и брат му деспот Јован Угљеша(4), први као савладар цара Уроша а самим тим и као легитимни наследник пошто Урош није имао мушких потомака.

Већ 1368. године млади жупан Никола Алтомановић, синовац покојног Војислава Војиновића, држи већину бивших Војислављевих земаља. Његов муњевити успех на политичком плану у историји се објашњава уступцима које је чинио римокатоличкој цркви као и помоћи коју је добијао од суседних Мађара са севера(5).

Крајем године у којој је била маричка битка нестала је Немањићка династија. У народу и код савременика ово је схваћено као велики и страشان догађај. Не само у народу него и у Цркви се поставило озбиљно питање наслеђа престола. Управо се тих година, на самом почетку осме деценије 14. века, јавља Лазар Хребељановић. Није био потомак Немањића, али је његова жена, како се каже у родословима, „од племена поменутих царева“ (6), и истиче се да је Милица пореклом од Немањиног сина Вукана(7).

После трагичног пораза Мрњавчевића најмоћнији владар у српским земљама био је Никола Алтомановић. Али, он је убрзо доживео неславан крај(8). Већ 1374. године поражен је од стране Лазара Хребељановића и босанског бана Твртка Котроманића који су као победници и поделили његове области. Твртко је тако нагло политички и војнички оснажио јер је Босни прикључио део Алтомановићевих земаља у горњем Подрињу, затим је од Балшића узео Драчевицу, Конавље и Требиње а нешто раније је Стефан II Котроманић добио део Хума. Дакле, велики део Немањићких области сада је држао Твртко и то га је навело да се 1377. године у манастиру Милешеви на гробу Светог Саве крунише сугубим венцем за краља Србије, Босне, Поморја и западних страна(9). У том тренутку, не само у пракси већ и теоретски босански бан настоји да оправда наслеђе српске владарске круне. Родослов који је тих година настао особито наглашава значај брака ћерке краља Драгутина, Јелисавете и Стефана I Котроманића. Твртко је био Јелисаветин унук, према томе, „доказано“ је крвно сродство династије Котроманића у Босни и Немањића у Србији(10). С друге стране, као повод за узима-

(2) Monumenta Serbica, 174.

(3) R. Mihaljčić, Lazar Hrebeljanović, 34.

(4) Исто, 37—39. Р. Михаљчић, Крај Српског царства 65—59. Исти, Историја Српског народа I, 584—589.

(5) Историја Српског народа I, 591 (Р. Михаљчић)

(6) Љ. Стојановић, Родослови и летописи 85—87.

(7) Љ. Стојановић, Родослови и летописи, 209. R. Mihaljčić, Lazar Hrebeljanović, 50—51.

(8) М. Орбин, Краљевство Словена, Београд 1968, 60—61.

(9) Monumenta Serbica, 187.

(10) Љ. Стојановић, Родослови и летописи, 36—38.

ње сугубог венца и титуле и краља Србије био је, како сам краљ Твртко каже: „видим ја земљу прародитеља мојих после њих остављену и не имајућу својега пастира“ (11).

Међутим, као што је познато даљи ток догађаја у другој половини 14. века је показао да Твртко Котроманић није остао легитимни наследник династије Немањића у српским земљама, јер као и многи други претенденти није имао подршку Српске цркве „једине повезујуће снаге раније јединствене српске државе“ (12). Пресудну и одлучујућу улогу да Лазар Хребљановић постане наследник династије одиграла је чињеница да је као такав прихваћен од Српске цркве иако је држао само једва једну четвртину српских земаља. Ово показује да политичка снага и моћ нису овога пута били пресудни јер је од Лазара било политички и војнички моћнијих владара, али они Немањиће нису наследили и ако су томе јако тежили и позивали се на њихово наслеђе и легитимитет. Лазар је, међутим, од самог почетка био познат Цркви. За њега зна Света Гора, монаси који испред турске најезде беже са југоистока налазе уточиште у његовим областима, измирење Српске и Цариградске цркве по речима Даниловог настављача више је Лазарево него дело самог патријарха Саве IV. (13) Као владар, Лазар је имао само титулу кнеза и самодржца, али је зато поседовао морални углед у свим српским земљама (14). Осим тога Лазар је успео родбинским везама да одржава јединство са осталим обласним господарима. Тако је Лазарева сестра Драгана била удата за челника Мусу, Вук Бранковић ожењен је Лазаревом ћерком Маром, док је Александра удата за сина бугарског цара Шишмана, Теодора за Николу Горјанског господара Мачве, а Јела за Ђурђа С. Балшића (15).

Држава самодржавног кнеза Лазара била је на врхунцу моћи 1379. године, дакле десет година пред косовски сукоб са Турцима. Обухватала је простор у сливу три Мораве — од извора Јужне Мораве до Дунава и Саве на северу, на западу до Дрине. Од већих градова припадали су му Крушевац као престоница, Ниш, Ужице, Ново Брдо и Рудник. Године 1379. Лазар је победио господара Браничева, Радича Бранковића, а после смрти Ђурђа Балшића (+ 1379) добио је Призрен, Хвосно и Будимље (16). За разлику од својих претходника који се окрећу на југ, Лазар државу проширује према северу.

У последњој деценији пред косовску битку Турци увелико чине упаде у централне српске земље којима сада влада кнез Лазар. После маричке битке и Византија је у вазалном положају према Турцима. Цар Јован V Палеолог је био у Риму 1369. године а у Млещима 1370. и тражио је помоћ за борбу против Турака. И ово-

(11) Monumenta Serbica, 176—190.

(12) R. Mihaljić, Lazar Hrebjeljanović, 65 i 85. С. Ђирковић, Сугуби венац 349—350.

(13) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 289—291. Историја Српског народа II, 13. Ф. Баршић, О измирењу српске и византијске цркве 1375, Зборник РВИ 21 (1982) 178. Д. Богдановић, Измирење српске и византијске цркве, О кнезу Лазару, Београд 1975 81—90.

(14) М. Пурковић, Кћери кнеза Лазара, Мелбурн 1957, 19.

(15) Ст. Станојевић, Историја Српског народа, Диселдорф 1982, 159.

(16) О Лазаревој владарској идеологији: В. Мошин, Самодржавни Стефан кнез Лазар, О кнезу Лазару, 14. Г. Острогорски, Србија и византијска хијерархија држава, О кнезу Лазару, 136. Ф. Баршић, Владарски чин кнеза Лазара, О кнезу Лазару, 47.

га пута се показало да је његово бављење на Западу, по речима савременика Димитрија Кидона, било „узалудан замор“ (17). Турци су такође несметано освајали и уносили страх међу хришћанско становништво на Балкану који је, важно је истаћи, био политички сасвим разједињен — имао је око двадесет и четири самосталне државице. На самој Светој Гори „испуни пометњом и страхом све монахе а нарочито усамљенике. Зато већина испосника тада избегоше са Свете Горе“ (18), бежећи према северу и западу.

Организовани турски напади на земље кнеза Лазару не престају. Лазареви великаши браћа Витомир и Цреп Вукославићи разбили су на Дубравици код Параћина одред Турака 1381. године (19). Сам султан Мурат појавио се са војском 1386. године код Плочника у Топлици, када је вероватно привремено освојен Ниш (20). Турска позната тактика изазивања најпре пометње, страха, расула становништва и привреде, увелико је захватила и северне српске земље. Турци су 1388. године допрли у једном свом налету у Херцеговини до Билеће, подручје краља Твртка, али су доживели пораз од Твртковог војводе Влатка Вуковића. Сви ови наведени догађаји озбиљно су упозорили и нагостили остатку српских земаља да их ускоро очекује одлучујући сукоб са Турцима. Турци су на Балкану већ држали Сер (1383), Софију (1386), Солун (1387) (21). Црквене и духовне прилике у Србији пред косовску битку биле су примерене политичком и општем стању које је владало у то време. Уопштено се може рећи да је Српска црква у односу на текуће политичко стање, наставила свој живот и вршила је своју мисију обједињавајуће снаге у већ увелико разједињеним српским земљама.

Србија кнеза Лазара управо је најбољи пример добрих односа, симфоније Цркве и Државе. Једна без друге не могу, једна другу помажу, када је то потребно заједно наступају у општем народном интересу. Последња три српска патријарха пред косовску битку, Сава IV, Јефрем и Спиридон сменили су се у релативно кратком временском периоду. За данашње посматраче поставља се и питање како су црквени поглавари гледали и како су се понашали у овим немирним временима? Како су видели и реаговали на смену династије, на честе сукобе облачних српских господара као и на предстојећу опасност која је подједнако претила и држави и црквеном огранизму тесно утканом у државне структуре?

Српски патријарх Сава IV (1354—1375) био је савременик и имао је исто духовно исходиште на Светој Гори као и тадањи патријарх у Цариграду Калист и мало касније Филотеј, затим солунски архиепископ Григорије Палама, затим Григорије Синаит и многи други учени исихасти и духовници из друге половине 14. века (22). Кратко житије Саве IV најкасније седамдесетих година 14. века написао је, нама по имену непознати Данилов настављач који не говори повољно о Душановом проглашењу Српске цркве за патријаршију и крунисању за цара (23). Овакво схватање о патријаршији и српском царству у Србији влада углавном у

(17) Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1959, 502.

(18) Г. Острогорски, Света Гора после маричке битке, Зборник Филозофског факултета у Београду XI-1 (1970), 278.

(19) Љ. Стојановић, Родослови и летописи, 214.

(20) Љ. Стојановић, Родослови и летописи, 215.

(21) Г. Острогорски, Историја Византије, 506.

(22) М. Пурковић, Српски патријарси средњег века, Диселдорф 1976, 83.

(23) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа, 380—381.

духовним круговима управо седамдесетих година. Ако Савино житије пише неко од Данилових настављача и то на Светој Гори онда је разумљиво његово негирање целокупног Душановог дела. Исти аутор, с друге стране, врло повољно пише о кнезу Лазару(24). Измирење црква 1375. године које је успешно остварено, несумњиво је дело кнеза Лазара које је извршено преко Свете Горе. Зато је Лазар „богољубиви кнез“ коме се обраћа старац Исаија. Кнез га опет шаље патријарху Сави IV. Став патријарха према измирењу са Цариградом није био најповољнији јер се даље каже, „и пришед (Исаија) једва умоли его о сем разрјешени“(24). Пећ, седиште патријаршије не налази се 1374. године, када је кренула акција измирења, у области кнеза Лазара, већ у области Ђурђа Балшића(25). Тим поводом састао се и сабор и то крајем 1374. године јер се каже да светогорска делегација на челу са Исаијом(26) после обраћања кнезу Лазару и патријарху Сави, одлази „и сбору всему оповједајет, старој царици кир Елисавети и всјем суштим властелом“(27). У Цариграду их прима патријарх Филотеј Исаији добро познат са Свете Горе, као и његов претходник патријарх Калист. Најзначајнији члан ове високе делегације поред Исаије, Теофана, Никандра и Силвестра био је Никодим, „глаголом тлковатеља“, за кога се каже у Исаијином житију да је био „силан у књигама, још силнији у знању и говору и одговору, Грк родом, који је саставио с великим трудом и старањем два велика и часна манастира у Угровлашкој земљи, и са саветом и помоћу преподобног оца нашег Исаије...“(28).

Црквено-државни сабор је одржан у Пећи након смрти патријарха Саве IV (+ 29. април 1375. г.) а поводом избора новог патријарха. Сабор су сазвали кнез Лазар и Ђурађ Балшић(29), јер се сабор одржава на територији која припада Ђурђу Балшићу (Пећ и Призрен). За патријарха је изабран Јефрем. У врло кратком Јефремовом житију које није завршено, изричито се каже да је за патријарха дошао благословом цариградског патријарха(30). Претходно је на сабору било трвења и неспоразума јер многи „взискаше разбојничски и навјетнически прјестол светии и сан апостолски всхитити, и того ради бивајет бједа не малаја“(31). Међутим, у другом Јефремовом житију које је написао епископ Марко Пећки, Јефремов ученик и дуго време саподвижник, нешто другачије се говори о Јефрему и околностима његовог избора за српског патријарха. По Марку Пећком, Је-

(24) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа, 381.

(25) Архиепископ Данило II, Животи Краљева и архиепископа, 382.

(26) Непознати Светогорац, Житије старца Исаије, Шест писаца XIV века (Григорије Рашки, Јаков Серски, Силуан, Непознати Светогорац, Монах Јефрем, Марко Пећки), Просвета — Књижевна задруга, Београд 1986, 96. Ђ. Трифуновић, Писац и преводилац — Инок Исаија, Крушевац 1980, 69—77.

(27) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа, 382. Н. Радојчић, Српски државни сабори у средњем веку, Београд 1940, 162. Марко Пећки, Житије светог патријарха Јефремија, Шест писаца XIV века, 167.

(28) Непознати Светогорац, Житије старца Исаије, Шест писаца XIV века, 96.

(29) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа, 384. Н. Радојчић, Српски државни сабори, 165.

(30) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа: „...о постављени третиаго патријарха кир Јефрема с благословением патриарха цариградског и всего сбора“.

(31) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа, 384.

фрема бира сабор, кнеза Лазара не помиње у вези овог сабора, само даље каже: „сабор сазову“, „потраже мужа“, „позову га“, „посаде га“, „уруче му свештене правила“ (32). Овакво писање Марка Пећког даје повода да се закључи да сâм кнез Лазар није имао много утицаја на сабору у Пећи 1375. године при избору Јефрема за патријарха и да му касније, када је Лазар политички постао самосталнији и моћнији као владар, Јефрем као кандидат Цариграда није био по вољи. Осим тога, доласком Јефрема за патријарха у Србији, истовремено се на високим положајима у Цркви нашло неколико познатих и веома образованих исихаста са Свете Горе. Тако је у Бугарској за патријарха дошао Јефтимије 1375. године, такође учени светогорски исихаста (33). У Цариграду је патријарх Филотеј (1354—1355; 1364—1376), бивши светогорски монах-исихаст, а у Србији је Јефрем. Исихазам као духовни покрет на Истоку особито захвата после маричке битке 1371. године српске земље кнеза Лазара (34).

Савремени извори нису довољно јасни о ставу патријарха Саве IV по питању измирења са цариградском патријаршијом. Известан зрачак обавештења се међутим назире иако се у изворима не дају изричита обавештења. Сава је нерадо гледао на измирење бар на онај начин како је оно изведено на заузимање Свете Горе и самог Цариграда и на залагање кнеза Лазара у Србији. Кнез Лазар је, то је чињеница, после маричке битке нагло оснажио. Као такав све више постаје важан фактор у државној па и у црквеној политици као законски, легитимни наследник Немањића. У повељама које издаје, односно у интитулацији повеља, Лазар себе назива „господин всем Србљем“, „самодржавни всем Србљем“, што значи да је он владар свих, од Турака слободних српских земаља. Чак се назива „самодржавни господин Србљем и Подунавију, Стефан кнез Лазар“, како стоји на самом почетку повеље хиландарској болници из 1379. године (35). Слично је у повељи манастиру Пантелејмону, „Стефан кнез Лазар Србљем и Подунавију“ (36).

Владарска титула Лазарева изискивала је просто као нужност и сâм статус Цркве у његовој држави. Да би био Лазар кнез „свих Срба“, требао му је и законити патријарх „свих Срба“ (37). Нарочито је Лазар политички ојачао када је 1379. године освојио Подунавље и област Браничева победивши Радича Бранковића.

(32) Марко Пећки, Живот светог патријарха Јефремија, Шест писаца XIV века, 167.

(33) А. Е. Тахиаос, Исахастичко-тиховатељски покрет у последњим деценијама XIV века, Теолошки погледи 3 (1975), 165. Ј. Радосављевић, Исихазам, Теолошки погледи 1—3 (1985), 21—22.

(34) В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Сремски Карловци 1920, 128. А. Радовић, Синаити и њихов значај у животу СРБИЈЕ XIV и XV века, Манастир Раваница, Споменица о шестогодишњици, Београд 1981, 117—118.

(35) Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 449. Ф. Баришић, Владарски чин кнеза Лазара, О кнезу Лазару, 48—51. Исти, О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона, Зборник филозофског факултета у Београду XII-1 (1974), 371. В. Мошин, Самодржавни кнез Лазар и традиција немањићког суверенитета од Марице до Косова, О кнезу Лазару, 13—41.

(36) Ст. Новаковић, Законски споменици, 515 и 517.

(37) Историја Српског народа II, 11. Д. Богдановић, Измирење српске и византијске цркве, 81—91. Ђ. Слијепчевић, Историја српске православне цркве I, Минхен 1962, 172—189.

Од тог тренутка у своју владарску титулу уноси, како смо видели, да је владар и Подунавља(38).

Међутим, личност патријарха Јефрема је за нас интересантна не само по томе што је као странац, Бугарин, мада је већи део живота провео у Србији(39), и по сагласности Васељенске патријаршије био патријарх у Србији, већ је то једини црквени поглавар који је „поднео оставку“ на патријарашки трон(40). Јефрем је био разрешен патријарашке дужности на сабору 1379. године, а по његовом савету исти сабор је за новог патријарха поставио Спиридона(41). Околности Јефремовог разрешења нису у нашим изворима довољно јасне. Колико је веровати Јефремовом ученику и писцу Марку Пећком кад каже: „Јефрем мољаше своја духовна чеда, госпуду српску и свештени сабор...“ и даље, „старост и немоћ истицаше“, и још, „христољубиви кнез Лазар и сабор,... по његовом савету поставе Спиридона на патријарашки престо“(42).

Зна се, међутим, да је патријарх Спиридон скоро два месеца надживео косовску битку, умро је 11. августа 1389. године(43).

С правом се истиче да патријарашки трон није без великог разлога упражњен 1379. године(44), и да се Јефрем није повукао „због старости и немоћи“ ако се зна да је Јефрем умро тек двадесет и једну годину после, 15. јуна 1400. године(45), и да је непосредно после косовске битке, када у Србији влада метеж и страх и кад после Спиридонове смрти није било могућности за одржавање сабора, Јефрем је са 77 година живота, око 1390. године дошао за патријарха и остао на том положају док није 1391. или 1392. године изабран за патријарха Данила III (1391/92—1396). Данило Пећки о тим догађајима и бурном времену овако говори: „А Јефрем оде (1379. г.) у манастир цара Стефана, Светих Арханђела да тамо тихује 9 година. О спокојству његову веома су се старали господин кнез Лазар и христољубиви зет му Вук, долazeћи к њему учењем његовим просвећиваху се“(46). О околностима како је Јефрем по други пут заузео патријарашки трон исти писац и савременик говори доста резервисано и уопштено: „Но попуштењем Божјим, због наших грехова, безбројно мноштво — седам царства агаренских — на српску земљу се подигне, где се кнез Лазар мученичком увенча крвљу, а Спиридон патријарх достиже конач живота те Велика црква остане удова. Због сталних турских напада сабор се није могао састати, те пошљу и замоле овога великог (Јефрема) да помогне цркви у таквој невољи“(47). Јефрем се прихвата

(38) Monumenta Serbica, 212.

(39) Историја Српског народа I, 613 (Д. Богдановић).

(40) Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа, 208 и 218.

(41) Н. Радојчић, Српски државни сабори, 165.

(42) Марко Пећки, Житије светог патријарха Јефрема, Шест писаца XIV века, 169.

(43) Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи III, бр. 5042. М. Пурковић, Српски патријарси средњег века, 121. Историја Српског народа II, 16

(44) М. Пурковић, Српски патријарси, 116

(45) Љ. Стојановић, Записи и натписи III, бр. 5041.

(46) Марко Пећки, Житије светог патријарха Јефрема, Шест писаца XIV века, 168.

(47) Марко Пећки, Житије светог патријарха Јефрема, Шест писаца XIV века, 168.

(48) Марко Пећки, Житије светог патријарха Јефрема, Шест писаца XIV века, 169.

(49) Усмено саопштење др-а Мниодрага Петровића.

јер је „видео неред у цркви“, „све док уз помоћ Божију млади кнез Стефан поново сабор не састави и не поставе кир Данила за патријарха“. Патријарх Јефрем се опет потом повлачи, како каже његов биограф, „а овај пожуре на уобичајено ти ховање са радошћу већом него у оних који престо примају“ (48). С правом се поставља и питање да ли би Јефрем уопште поново, макар и за кратко време, дошао за патријарха да је кнез Лазар преживео косовску битку (49).

Резимирајући наша размишљања можемо рећи да је кнез Лазар несумњиво заслужан за чин измирења црква 1375. године али му свакако није био по вољи избор Јефрема за патријарха те исте године чиме се свакако може објаснити избор новог патријарха у личности епископа мелничког Спиридона.

Као српски патријарх Спиридон се први пут помиње 17. маја 1379. године када је потврдио повељу кнеза Лазара за манастир Ждрело у Браничеву писану у Пећи (50). Са новим патријархом је кнез Лазар очигледно много боље сарађивао што се нарочито види из више издатих манастирских повеља које је и сам патријарх потврдио. То су следеће сачуване повеље: 1) Повеља за манастир Ждрело коју је кнез издао а патријарх само потврдио јер се у њој каже, „...прииде... ми старц кир Григорији... принесе же и чстное писание самодржца все србские земље, господина кнеза Лазара...“, а даље моли кнез патријарха да „благослови дјело јего...“ (52). 2) Повеља хиландарској болници (52), 3) Несачувана повеља монаху Доротеју (53), 4) Повеља Обраду Драгославићу о селу Кукљу (54) коју је патријарх Спиридон потврдио (55).

Спиридон је скоро стално уз кнеза Лазара. У патријаршијској титули је имао следеће речи: „Спиридон милостију Божијеју патријарх Србљем и Приморју“, а нема као кнез Лазар и „Подунавију“. Тако у повељи за манастир Ждрело и хиландарској болници стоји: „Смирении Спиридон патријарх Србљем и Поморију“, а у повељи за манастир Светог Ваведења у Ибру, „Спиридон милостију Божијеју патријарх Србљем и Поморију“.

Сарадња световне и духовне власти у Србији кнеза Лазара како је она остварена у личности кнеза и патријарха је заиста пример такозване симфоније односа Цркве и Државе у нашем средњем веку.

У периоду од десет година пред косовску битку Србија кнеза Лазара била је веома стабилна држава. Економски и привредно је добро стајала о чему најбоље сведочи велики број подигнутих манастира не само у Србији него и обилно помагање манастирима ван граница Србије. Од већих манастира подигнути су: Рава-

(50) Monumenta Serbica, 212—214.

(51) Monumenta Serbica, 212. Ст. Новаковић, Законски споменици, 772—774.

(52) Ст. Новаковић, Законски споменици, 449—450.

(53) Ф. Баришић, О повељама кнеза Лазара и патријарха Спиридона, 371. Архив САНУ 1400/10. Monumenta Serbica, 200.

(54) Архив САНУ, бр. 8876/100. Ст. Новаковић, Законски споменици 775—6.

(55) Архив САНУ, бр. 8876/102. Ст. Новаковић, Законски споменици, 776. Monumenta Serbica, 202.

(56) Живот Деспота Стефана Лазаревића од Константина философа, Старе српске биографије XV и XVII Века, прев. Л. Мирковић, Београд 1936, 60.

(57) Ст. Новаковић, Законски споменици, 762.

(58) В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд 1950, 209.

ница 1381. г, Ждрело на Млави, Лазарица у Крушевцу(56), манастир Дренча у Жупи(57), Наупара(58), Туман, Нимник, Миљково, Рукумија, Јошаница, Сисојевац, Липовац код Алексинца. Из тог времена су и Манастирица код Кладова(60), Вратна(61), Буково(62), затим Бучје код Трстеника, Велуђе, Свети Пантелејмон код Деспотовца.

Ако се зна да је патријарх Јефрем био погодна личност за Цариград(63), онда се то сигурно не може рећи за његовог наследника Спиридона коме Цариград приписује чак титулу архиепископа и још додаје „*Трисејџскојос*“ (64). В. Мошин сматра да израз „*Трисејџскојос*“ који се непопуларно приписује Спиридону од стране Васељенске патријаршије значи да је он пре доласка за српског патријарха био епископ на две епархије, у Кесарополису и Мелнику(65). Иначе, „*Ектѣсис неа*“ у коме се пећки патријарх тако третира датира се у 1386. годину. Додуше у једној повељи за манастир Спелеон у Мелнику где је Спиридон био епископ, поменут је Спиридон 1386. године као „садашњи пећки патријарх“ (66). Ова повеља говори свакако о сукобу Српске цркве са Васељенском патријаршијом на што упућују извесне околности у неким повељама које указују на могући сукоб. Чињеница је да је кнез Лазар Србију проширио на север у Подунавље и Браничево. Територијални обим Српске патријаршије за време њеног, по реду, четвртог патријарха свакако је доживео извесне промене. Тако после маричке битке 1371. године речимо, град Сер који је Душан освојио 1345. године и који је под српском влашћу био 26 година (први митрополит Србин у Серу је Душанов пријатељ Јаков бивши игуман манастира Светих Арханђела код Призрена), митрополит Сава, Србин напустио је Сер и отишао у Хиландар(67). Са доласком патријарха Јефрема се свакако шири подручје Охридске архиепископије на рачун Пећке патријаршије. Тако после 1381. године не помиње се Злетовска епархија, затим Доњополошка и Скопска митрополија(68). С друге стране, немамо потпуних података о свим српским епископијама с краја 14. века из периода око косовске битке. Седиште патријаршије је било пренето из Пећи у манастир Жичу око 1380. године.

(59) А. Радовић, Синаити и њихов значај, 117—118.

(60) В. Петковић, Преглед црквених споменика, 180.

(61) Исто, стр. 62.

(62) Исто, стр. 50.

(63) Д. Богдановић, Измирење српске и византијске цркве, 89. М. Пурковић, Српски патријарси, 101—115. М. Јанковић, Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку, Београд 1985, 82.

(64) И. Ђурић, „Ектѣсис неа“ — византијски приручник за „Питакиа“ о српском патријарху и неким феудалцима крајем XIV века, Зборник филозофског факултета у Београду XII-1 (1974), 416.

(65) В. Мошин, Самодржавни Стефан кнез Лазар, 30.

(66) И. Ђурић, „Ектѣсис неа“, 417.

(67) В. Мошин—М. Пурковић, Хиландарски игумани средњег века, Скопље 1940, 84.

(68) М. Јанковић, Епископије и митрополије, 83.

У овом времену помињу се две нове епископије. Тако Карловачки родослов(69) помиње епископију у Браничеву чије је седиште у храму Светог Николе и епископију у Београду са седиштем у храму Свете Богородице(70). Међутим, распадом српске државе изгубљено је неколико епархија: Дабарска митрополија (седиште у манастиру Светог Николе у Бањи код Прибоја и у манастиру Милешеви храм Вазнесења Господњег) потпале су под власт Николе Алтомановића. Вук Бранковић држи опет манастир Светих Апостола у Бијелом Пољу као и манастир Турђево Ступове, седиште будимљанске митрополије. Са политичким падом Николе Алтомановића 1373. године, делови српских земаља које је он држао а самим тим и Пећке патријаршије припадали су босанском бану Твртку I Котроманићу, и то: Горње Подриње, део Полимља, манастир Милешева, Гацко(71). Босанској држави је дакле у том тренутку припала Дабарска епископија, али се као таква не помиње него има вести о новој Милешевској митрополији. О томе Мавро Орбин каже кад говори да је на Митровдан 26. октобра 1377. године бан Твртко I „крунисан од стране митрополита манастира Милешева и његових монаха у цркви поменутог места“(72). Већ је у науци изражена сумња да би један локални епископ могао крунисати Твртка. Такође, патријарх Јефрем није могао за то дати свој пристанак па се сматра вероватним да је крунисање у Милешеви оба-вио дабарски митрополит „у краљевском манастиру Милешеви“(73).

У Лазаревим новоосвојеним северним областима, у Подунављу и Браничеву подигнут је велики број нових манастирских здања. Ови крајеви су до тренутка укључивања у Српску државу били под духовним јурисдикцијом Васељенске патријаршије у Цариграду. Сада су под духовним скиптром српског патријарха. Већ помињану повељу за манастир Ждрело коју је Лазар издао 1379. године потврдио ју је „духовној властију“ патријарх Спиридон који опет „зговорив се с вјем сабором светие и Великије нашеје цркви...“(74). Исти сабор „Велике цркве“ потврдио је Григорија Синаита за игумана у Ждрелу. Дакле, игумана потврђује кнез, патријарх и сабор, и још се одређује да игуман не може бити нико са стране: „И да нест волн митрополит (мисли се на браничевског митрополита) мјеста тога или црковници јего забављати или оскрбљати игумена илу сушчу братију... кромје помена и области духовне...“(75). Има у овим речима повеље места за закључак да је игуман изузет испод власти браничевског митрополита који је био под јурисдикцијом цариградског патријарха. Сукоб или пак сâм траг сукоба са Васељенском патријаршијом назире се у горе већ наведеном документу из 1386. године у коме се Спиридин назива архиепископ иако је измирење постигнуто легалним путем још 1375. године.

(69) Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Београд — Сремски Карловци 1927, 24—26.

(70) М. Јанковић, Епископије и митрополије, 83.

(71) С. Ђирковић, Историја Босне, 135.

(72) М. Орбин, Краљевство Словена, 151.

(73) М. Јанковић, Милешевска митрополија, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 147.

(74) Monumenta Serbica, 213.

(75) Monumenta Serbica, 214.

Најзад о духовним приликама у Србији у предкосовско време постоје бројна сведочанства савременика писаца као што су сâм патријарх Јефрем, монах Силуан, старац Исаија и други. Они пишу непосредно пред саму битку са Турцима. Истина, старац Исаија се не помиње после постигнутог измирења црква 1375. године. Он је на Светој Гори са грчког на српски превео дела такозваног Псеудо-Дионисија Ареопагита (Небеска јерархија, Црквена јерархија, Мистична теологија и Божанска имена). То је учинио по налогу серског митрополита Теодосија(76). Долазак пак незадрживе опасности од стране Турака Исаија просто пророчки види као „гњев Божји“ коме нико не може да се супротстави.

Веома плодан писац је патријарх Јефрем који је између 1355—1371. године написао неколико значајних литургијских дела: Канон Христу, Канон Богородици и Канон за цара и још 180 осмогласних стихира Богородици, Христу и Крстобогородичне(77). Јефрем пише, то се веома лако уочава, у живо присутној опасности од Турака. Тако у Молбеном канону за цара, патријарх се моли Христу Господу:

„Цару брзо против непријатеља снагу подај
да тихо и безметежно живљење проводимо“.
(песма прва)

У истој песми даље се каже:

„Разори устремљење поганско до краја
и цару нашем помози, Дјево,
јер ево тужан због народа твога ходи
као пастир добри душу полагајући“.
(Исто)(78).

Патријарх се даље моли да буде спасен цар „венценосац“, град, војници и сав народ, али, услов је кајање свих, пошто се даље говори:

„Сагрешисмо и безакононасмо,
заповести твоје не сачунасмо,
и ходисмо по вољи срца нашега“.

О Турцима каже:

„Измаилћанске људе потпуно
у стид обуци, човекољупче Христе,
и гордост сакруши зLOBитеља наших
да се посраме и постиде заједно
они што против нас бесне“.

(Исто).

Данило Пећки пак у Служби Светом архиепископу Никодиму (+ 1324), у стихирима „Слава“ на вечерњу, овако се моли Светитељу:

„Молимо ти се угодниче Христов,
са Богородицом се моли, царевима нашим
да помогне против непријатеља
и свету смирење да дарује...“

Духовна, односно претежно литургијска поезија која је настала пред саму косовску битку сва је прожета мотивима исихазма који је доминантан у свим обла-

(76) Историја Српског народа I, 616 (Д. Богдановић).

(77) Д. Богдановић, Историја старе српске књижевности, Београд 1980, 182. Исти, Историја Српског народа I, 613..

стима културног стваралаштва тог времена. У молитвеној поезији се истиче у први план борба против страсти, затим дубоки и свестрани осећај и доживљај грешности и греховног стања као и одлучан позив на покајање. Преовлађују мисли и духовни појмови углавном својствени монасима подвижницима који сва страдања која сада очигледно и сурово сналазе и њих и њихов народ виде као праведну Божију казну коју су заслужили. Много се чита и користи Псалтир, Патерик духовних, мудрих изрека светих стараца, као и збирка Филокалија-Добро-тољубље.

S u m m a r y

Dr. Radomir Popović

THE CONDITIONS IN THE SERBIAN STATE AND CHURCH PRIOR TO THE BATTLE OF KOSOVO 1389

The Battle of Kosovo between the Serbs and the Turks was preceded by a number of events which are important in order to fully understand this great conflict between Christianity and Islam. Firstly, there occurs the replacement of the Nemanjić dynasty by the Lazarević (Prince Lazar). Secondly, in 1375 Prince Lazar and the monks of Mt. Athos bring about the reconciliation of the Serbian Church and the Patriarchate of Constantinople. The Serbian State is expanded in the area of Braničevo and along the Danube. In this area known as „Moravska Serbia“, a number of monasteries which follow the Hesychast spiritual movement are established. Immediately before the Battle of Kosovo, this movement was widespread in Serbia, and its influence was felt in the literature, architecture and culture of the age.